

Egykorú törvénykiadványaink 1595-től 1688-ig

(JAVÍTÁSOK ÉS KIEGÉSZÍTÉSEK SZABÓ KÁROLY: RÉGI MAGYAR KÖNYVTÁRÁNAK II. ÉS III. KÖTETÉHEZ)

FAZAKAS JÓZSEF

Az országgyűlési törvénycikknek az országgyűlésekkel egy időben való ki-nyomtatása Magyarországon 1595-ben kezdődik el. Ezek a kiadványok ívrét alak-ban, címlap nélkül, latin nyelven jelentek meg. A nyomtatvány mindig az uralkodó bevezető soraival kezdődik (pl. *Nos Rudolphus secundus . . . Romanorum imperator, . . . ac . . . Hungariae . . . rex . . . Memoriae commendamus tenore praesentium sig-nificantes, quibus expedit universis . . .*). A bevezetésben közli az uralkodó, hogy az általa összehívott országgyűlésen hozott törvénycikkeket jóváhagyás végett eléje terjesztették. Ezután következnek maguk a törvénycikknek, állandó szövegű címmel, amelyben úgyszólván csak az országgyűlés helyének és megnyitása nap-jának megnevezése változik (*Articuli dominorum, praelatorum, baronum, magna-tum et nobilium caeterorumque statuum et ordinum Regni Hungariae . . .*). Az új törvénycikk után az uralkodó jóváhagyó záradékával (*Conclusio*) végződik a nyomtatvány, amelyet a hivatalosan szétküldött példányokon a király, vala-mint az arra illetékes személyek, a királyi kancellár és a királyi titkár saját kezű aláírásukkal láttak el. Ezekre a példányokra címeres viaszpecsétet is ütöttek, majd egy, a nyomtatványhoz fűzött külső borítólapon tintával megecímezték azok-nak a személyeknek és testületeknek a számára, akiknek hivatalosan küldtek belőlük példányt (pl. *Pro Mag.^o domino Stephano de Illiesshaza etc.*). A nem hivatalos példányokon sem címzés, sem aláírás, sem pecsét nincsen. A törvénykiadványok-nak ez a külső alakja az általunk vizsgált időszak folyamán mindig ugyanaz volt és ugyanígy állították ki az erdélyi, valamint a nemzeti felkelők által összehívott országgyűléseknek a törvénykiadványait is. Megjegyezzük azonban, hogy míg a magyarországi kiadványok a német anyanyelvű uralkodóra és az udvarra való tekintettel teljes egészükben latin nyelven jelentek meg, addig Erdélyben csupán a bevezető és a záró fejezetet fogalmazták latinul, a törvénycikknek teljes szöve-gét magyar nyelven adták ki.

Dolgozatunkban csupán a királyi Magyarország törvénykiadványaival fog-lalkozunk és ezek közül is csak azokkal, amelyeket a magyar királyi kancellária adott ki, közvetlenül az országgyűlések után. Vizsgálódásunk ezúttal nem terjed ki tehát az egykorú, de nem hivatalos kiadásokra és az összefoglaló törvénygyűj-teményekre sem (pl. *Corpus Juris Hungarici*). Az erdélyi fejedelmek és a felkelők által összehívott országgyűlések törvénykiadványaival viszont külön tanulmány-ban szeretnénk foglalkozni. Vizsgálataink alapját az Országos Széchényi Könyvtár anyaga képezte, és az volt a célunk, hogy a régi magyar irodalom határávéig,

1711-ig valamennyi ide tartozó kiadvány nyomtatási helyét és nyomdáját meghatározzuk. A jelzett időszakban huszonzét ilyen nyomtatvány jelent meg,² amelyek közül az első a már említett 1595. évi törvénycikkeket adta közre, az utolsó pedig az 1687—88. évi országgyűlés végzéseit tartalmazza. Ismeretes, hogy Lipót császár 1688 után már csak rendeletekkel kormányozta az országot. *I. József* uralkodása alatt pedig, a *Rákóczi-szabadságharc* országgyűlésein kívül volt ugyan labanc-országgyűlés, de új törvénykiadványt már csak *III. Károly* idejében, az 1712—1715. évi pozsonyi országgyűlés után adott ki a királyi Magyarország. E szerint tehát huszonzét országgyűlés határozatainak hivatalos kiadásait kellett megvizsgálnunk, amely országgyűlések közül huszonzéret Pozsonyban, négyet pedig Sopronban tartottak.

Amint már utaltunk rá, ezek a kiadványok címlap nélkül jelentek meg. A címet pótolja ugyan a lapok tetején az élőcím (pl. *Articuli Posonien. Anni M. D. XCV.*), de az impresszum adatait még az akkoriban szokásos kolofonban sem közölték. Ebből az alapvető hiányosságból következett aztán az a bizonytalanság, amely ezeknek a nyomtatványoknak a bibliográfiai leírását kísérte. *Szabó Károly* nagy művének II. kötetében két idevágó nyomtatványt ír le. Az egyik az 1619. május 26-ára összehívott országgyűlés törvénycikkeinek a kiadása,³ amelyet nyomdahely szempontjából Pozsonyra tesz, a másik pedig az 1687/88. évi törvénykiadvány, amelyet hely nélküli, de mindenesetre magyarországi kiadványként ismertet.⁴ A többi kiadást — úgy látszik — bécsieknek tartotta. Bibliográfiajának halála után megjelent III. kötetében ugyanis a sajtó alá rendező *Hellebrandt* minden hivatalos artikulus-kiadványt bécsi nyomtatványként közölt, mégpedig a bibliográfia megkülönböztetésével *Szabó Károly* adataként. Ezek között találjuk az előbb említett, korábban magyarországiaknak tartott két törvénykiadványt is. A *Régi Magyar Könyvtár* harmadik kötetének első része — amelyben e törvénykiadványok zöme már szerepelt — 1896-ban jelent meg. Érdekes, hogy ugyanebben az esztendőben a *Magyar Könyvszemlében* is megjelent ugyanezeknek a törvénykiadványoknak a bibliográfiai leírása, *Horváth Ignác*tól, aki a *Régi Magyar Könyvtárban* leírtakon kívül még nyolc törvénykiadványról közölt leírást.⁵ Úgy látszik, *Horváth* nem ismerte a sajtó alatt levő RMK-bibliográfia anyagát. Arra pedig nem gondolt, hogy törvénycikkeink külföldön is megjelenhettek, és így azok a *Szabó Károly*-féle bibliográfia III. kötetébe tartoznak. Így tehát egyidejűleg ő is közölte ezeket a kiadványokat, mégpedig oly módon, hogy azokat magyarországiaknak könyvelte el: huszonzéret pozsonyi, egyet soproni kiadványnak tüntetett fel, három nyomtatványnál pedig megmaradt a *H. n.* (hely nélküli) jelzésnél. Közleménye bevezető soraiban még óvatosan fogalmazott ugyan, azt írván, hogy a nyomtatás helyét legtöbbször az országgyűlés helyével, mint legvalószínűbbel azonosítottam, mégis — mivel az egyes tételek fejrészeiben minden kérdőjel nélkül adta meg az általa feltételezett megjelenési helyet — közlései további tévedéseknek lettek a forrásai. *Sztripszky* Hádor ugyanis 1912-ben megjelent bibliográfiai művében⁶ *Horváth* közléseire épített, midőn ezeket az országgyűlési kiadványokat Pozsonyra, Sopronra és a hely nélkülieknek jelezteket is meghatározatlanul ugyan, de Magyarországra lokalizálta. Ugyanúgy, mint *Horváth* Ignác, ő sem gondolt arra, hogy ezek a nyomtatványok a *Régi Magyar Könyvtár* külföldi, III. kötetében is szerepelhetnek. Így aztán az a visszás helyzet állott elő, hogy aki *Sztripszky* művét használta, az magyarországiaknak gondolta ezeket a kiadványokat, aki viszont az RMK III. kötetét forgatta, az mind bé-

csieknek tartotta őket. Az RMK és *Sztripszky* ellentétes meghatározásai alapján még az a feltevés is felvetődhetett, hogy egyidejűleg Pozsonyban is és Bécsben is kiadták ezeket a fontos közjogi szövegeket. Ezt a feltevést megerősíteni látszott az a tény, hogy egyes országgyűlések törvénycikkeiből, így az 1662., az 1681. és 1687/88. évi artikulusokból valóban voltak is más kiadások.⁷ Igaz, hogy ezek más alakban, quart- és octav-formátumban, és később kerültek forgalomba, mégis nem mindenki tudta, hogy ezek nem hivatalos jellegű kiadások voltak. Így a kutatók egy része kétségtelenül bizonytalanságban maradt.

Törvénykiadványaink megjelenési adatainak tisztázásához kezdve, elsősorban nyomdatörténetünk eddigi megállapításaival kellett összevetnünk a fent említett bibliográfiai leírások felvéseit az egyes nyomtatványok megjelenési helyét illetően. Már kezdetben képtelenségnek tűnt számunkra az a feltevés, hogy sorozatunk első tagjai, a *Rudolf* császár idejében megjelent kiadványok, Pozsonyban készültek volna. Pozsonyban ugyanis 1595 és 1604 között nem volt nyomda. Igaz ugyan, hogy az 1594. évből ismeretes egy pozsonyi impresszummal ellátott kis füzet egy Johannes *Walo* nevezetű nyomdásztól, akiről azonban ezen a kis német nyelvű röpiratán kívül semmi egyebet nem tudunk.⁸ Talán vándornyomdászként járt Pozsonyban, de az is lehetséges, hogy nyomtatványát valahol külföldön adta ki és a *Pressburgk* formában használt impresszuma hamis.⁹ 1595-től kezdve mindenestre nincs tudomásunk semmiféle pozsonyi könyvnyomtatásról. A nyomdatörténet inkább az ellenkezőjéhez nyújt bizonyító anyagot. *Forgách* Ferenc esztergomi érsek 1608 táján nyomdát létesít az érseki udvarban.¹⁰ Ha működött volna Pozsonyban valamilyen nyomda, amely már hosszú évek óta megbízható cégnek bizonyult az udvar számára, aligha gondolt volna az érsek új üzem felállítására. Ilyen nyomda azonban Pozsonyban nem volt, sőt még szerényebb igényű nyomdáról sincsenek adataink. A *Horváth* Ignác által pozsonyi nyomtatványokként ismertett artikulusoknak erre az időre eső sorozata tehát semmiképpen sem jelenhetett meg Pozsonyban. Ehhez hasonlóan több későbbi évre vonatkozóan is kétséggé vált a pozsonyi nyomtatást illető feltevés. Az 1622. évi soproni országgyűlés törvénycikkeinek soproni kiadását ugyancsak kétkedve kellett fogadnunk, hiszen a XVII. századi állítólagos soproni könyvnyomtatásra vonatkozó felvételek nagyon kétségeseknek bizonyultak.¹¹ Ezekből a tényekből kiindulva, de ezektől függetlenül is úgy gondoltuk, hogy alapjában véve *Szabó* Károlynak lehetett igazza, aki ezeknek a kiadványoknak a zömét Bécsre lokalizálta. A kívülözönnyomtatásról királyi Magyarország politikai viszonyait tekintve, legvalószínűnek az látszott, hogy az udvar aligha engedte másutt megjelenni ezeket a számára oly fontos törvénycikkeket, mint saját székhelyén, s ott is az ő szempontjából legmegbízhatóbb nyomdász műhelyében. Ebből a feltevésből kiindulva kezdtük összehasonlítani sorozatunk egyes tagjait az egykorú bécsi nyomdák nyomtatványaiival. Így vettük sorra egymás után az 1595-től 1604-ig évente tartott országgyűlések artikulusait.¹² A díszes kezdőbetűk és a különböző fajta betűtípusok összevetése azonban már mindjárt az első nyomtatványoknál azt mutatta, hogy azok a feltevés ellenére sem jelenhettek meg Bécsben. Csupán a tizenegyedikről, az 1608. évi országgyűlés törvénycikkeiről¹³ állapíthattuk meg, hogy az egy bécsi nyomdásznak, *Ludwig Bonenberger*nek a műhelyéből került ki. Az első tíz kiadvány lokalizálása során a király jóváhagyó záradéka vezetett helyes nyomra. Ezek a nyomtatványok mind *Rudolf* császár idejében jelentek meg és egy kivételével valamennyinek a záradéka Prágából volt kelteve. Igen valószínűnek látszott tehát,

hogy a Prágában székelő császár- király mellett működő udvari titkos tanács Prágában nyomatta ki ezeket a törvénycikkeket. Nyomtatványaink papirosait vizsgálva, négy füzetben¹⁴ Prága tornyos, városkapus címerét fedeztük fel. A tornyos vízjeggyel ellátott papirosok elég gyakoriak voltak ebben az időben, különösen a nagy mennyiségben termelő ravensburgi papírmalmok termékeit használták széles körben.¹⁵ Mégis meggyőződünk róla, hogy papirosaink nem másutt, hanem Prágában, vagy legalábbis Prága közelében készültek. Tornyos vízjegyeinknek ugyanis címerpajzsban levő formái hasonlóságot mutatnak a szakirodalom több csehországinak minősített vízjeggyével, a pajzs nélküli forma pedig olyan vízjegyekhez áll közel, amelyeket Csehországban felhasznált papirosokban találtak.¹⁶ Az 1599. évi törvénykiadvány¹⁷ is prágai címeres vízjeggyű papiroson készült. Példányunk külső borítólapjának papirosában pedig egy háromlevelű lóhere két oldalán elhelyezett P L betűs monogramot ábrázoló kis vízjegy látható. A szakirodalom megállapítása szerint ebben az időben az egyik prágai papírmalom gazdája egy Paul *Luther* nevű személy volt.¹⁸ Azt hiszem, nem tévedünk, amikor az ő nevének kezdőbetűit sejtjük ebben a monogramban. Miután meggyőződünk róla, hogy a vízjegyek valóban Prágára utalnak, a törvénykiadványok nyomdai kiállítását vizsgáltuk meg. Az iniciálék és a különböző betűfajták tipológiai összetevése alapján először is arra az eredményre jutottunk, hogy az 1596. évi törvénycikk kivételével a többi kilenc nyomtatvány ugyanabból a nyomdából való. Minthogy ebben az időben Prágában több nyomda is működött, a cseh országgyűlési törvénycikk kiadót próbáltuk felkutatni,¹⁹ azt remélve, hogy bizonyára így találjuk meg legbiztosabban a mi artikuluszaink nyomdászait is. Vizsgálódásunk során azt tapasztaltuk, hogy bár bizonyos években különböző kiadóknál is jelentek meg ilyen kiadványok, mégis meghatározott időszakokban általában ugyanazt a nyomdát bízták meg az országgyűlési törvénycikk kinyomtatásával. Így az 1540-es években az akkori udvari nyomdász, Bartoloméj *Netolický*, utána pedig a szintén udvari nyomdászként működő híres Jiří *Melantrich* z Aventinu nyomdájában jelent meg a legtöbb cseh artikus. *Melantrich* után nyomdájának örököse, az ugyancsak nevezetes Daniel *Adam z Veleslavína*²⁰ nevét említik a további cseh artikusok impresszumai. Daniel *Adam* adja ki a magyar artikus-sorozat megindulásának évében, 1595-ben hozott cseh törvénycikkeket is. Igaz, hogy a következő években más nyomdákban jelennek meg a cseh országgyűlések végzései, de 1601-től kezdve hosszabb ideig ismét az *Adam*-féle műhely nyomtatja azokat, ekkor már az örökösök vezetése alatt. Minthogy ennek a korszaknak a cseh artikusai nincsenek meg az Országos Széchényi Könyvtárban, az *Adam*-féle nyomda egyéb kiadványait vettük elő és vetettük össze sorozatunk tagjaival. Az 1595. évi törvénycikk²¹ S-iniciálóját megtaláltuk Heinrich *Bunting: Itinerarium Sacrae Scripturae, to gest: Putowanj swatych*... c., 1592-ben megjelent nyomtatványában,²² szövegbetűjét pedig az 1590-ben nyomtatott *Kalendar hystoricky*... c. műben és Venceslaus *Otter: Enneas augustissimorum ex ... archiducum Austriae familia imperatorum* c., 1589-ben megjelent művében.²³ Az 1597. évi artikusok²⁴ szövegbetűjét viszont Helfricus *Emmelius: Sylva quadrilinguis vocabulorum et phrasium Bohemicae, Latinae, Graecae et Germanicae linguae* c. művének 1598. évi kiadásában²⁵ levő antikva-betűkkel azonosítottuk. A Q- és N-iniciálé ugyanannak a sorozatnak a tagjai, mint az előző nyomtatványunkban már meghatározott S-iniciálé. Ezzel a sorozattal az *Adam*-nyomda eddig említett többi nyomtatványában is találkoztunk. A Q-iniciálénak e sorozathoz való tartozását

meggyőzően bizonyítja a hozzá hasonló O-iniciále, amely Laurentius *Scheurl: Familia Othomannica* c. 1596-ban megjelent munkájában van meg.²⁶ A bevezető szöveg után következő cím (*Articuli dominorum ...*) első sorának betűi ugyancsak megvannak az *Adam*-nyomda egyik említett nyomtatványában²⁷ és Christophorus *Varsevicius: Turcicae tres* c., 1599-ben megjelent munkájában.²⁸ Nyomtatványunk kurzíváját a *Jeszenszky János: De anima et corpore universi* c., 1605-ben megjelent művében²⁹ levő kurzívával azonosítottuk. A most vizsgált sorozat további tagjai, vagyis az 1598., 1599., 1600., 1601., 1602., 1603. és 1604. évi országgyűlések törvénycikkeinek kiadásai annyira egyeznek az 1597. évi kiadással, hogy nyomda tekintetében további bizonyításra nem szorulnak, tehát ezek is mind Daniel *Adam z Veleslavína*, ill. az ő örökösének a műhelyében készültek. A prágai sorozat második darabja, az 1596. évi törvénycikk³⁰ viszont Jiřík *Černý* (latinosan *Nigrinus*) nyomtatványának bizonyult. A szövegbetű, a *Conclusio* betűi, az első lap első sorának betűi mind megvannak *Jeszenszky János: De vita et morte ... Tychonis Brahei ...* c., munkájában, amelyet *Černý* adott ki 1601-ben.³¹ Nyomtatványunk F-iniciáléja, sőt az első lapon levő nagy N-iniciále is *Černý*-re utal, mert mindkettő az említett nyomtatványban felhasznált iniciálék-al azonos sorozatból való. Kurzíváját ugyancsak megtaláltuk a *Divo Maximiliano II., Romanorum imperatori ... tumuli* c., 1577-ben³² és Georgius Bartholdus *Pontanus: Episcoporum et archiepiscoporum Pragensium hystoria* c., 1593-ban megjelent munkában.³³ A *Conclusio* jellegzetes kis iniciáléja ugyanannak a sorozatnak a tagja, amelynek más betűs darabjai megvannak a legutóbb említett *Černý*-kiadványban, ill. *Algerus: De veritate corporis et sanguinis Dominici in eucharistia* c., 1584-ben megjelent művében.³⁴ Minthogy *Černý* is adott ki cseh artikuluszokat, nem meglepő, hogy az 1596. évi magyar törvénycikknek nála jelentek meg.

II. *Mátyás* trónralépésével véget ér a magyar országgyűlési kiadványok prágai sorozata. Az 1608. évi törvényeket³⁵ már *Mátyás* szentesíti, mégpedig Bécsben. E nyomtatvány betűi a korabeli bécsi könyvnyomdák tipográfiai kiállítására emlékeztettek, s ezért elsősorban a bécsi nyomdászok betűkészletével vetettük össze őket. Főleg a *Formica*-féle nyomdában sejtettük ennek a kiadványnak az előállítóját, mert a korszaknak talán ez volt a legjelentősebb műhelye. Az udvari nyomdász címet viselő Leonhard *Formica* ugyan ekkor már nem volt az élők sorában, de még hosszú ideig működött nyomdája özvegyének a vezetése alatt. Kiadványunk típusai azonban nem a *Formica*-nyomtatványok betűivel, hanem Ludwig *Bonenberger* típusaival egyeztek meg. A törőseivel jellegzetessé vált Q-iniciále, a bevezető és a záró rész szövegbetűje és az előcím betűi mind megvannak *Bonenberger*-nek egy impresszummal ellátott nyomtatványában,³⁶ a kurzívát pedig egy másik kiadványában találtuk meg.³⁷ A Bécsbe került magyar kancellária és az új király bizalmas emberei — úgy látszik — kedvelték ezt a maga idejében neves és rangos nyomdászt, aki az egyetemi nyomdász kitüntető címét viselte. Az új uralkodót üdvözlő *Jeszenszky János* nála adta ki *Regis Ungariae, Matthiae II. coronatio* c. munkáját 1609-ben³⁸ és *Mátyás* bizalmas embere, *Thurzó György* nádor is reábizta a bécsi békekötés új kiadását 1613-ban.³⁹ Amint a betűtípusokból és iniciálékból megállapítottuk, a soron következő 1609. évi törvénycikkeket⁴⁰ is ő nyomtatta ki, sőt az 1613. évi artikuluszok⁴¹ is az ő műhelyében készültek, talán már özvegyének a gondozásában, mert ő éppen ebben az évben halt meg. Lehetséges, hogy ez az oka annak is, hogy ez a kiadvány más kiállítású, mint a két megelőző. Betűtípusait *Bonenberger* egy más nyomtatványában és utódjának,

Gregor *Gelbhaar*nak a kiadványaiban fedeztük fel,⁴² akiről tudjuk, hogy elődjének a betűt is használta.⁴³ Az 1618. évi kiadvány⁴⁴ már *Gelbhaar* műhelyéből került ki. A szövegbetű, más betűtípusok és a jellegzetes nagy N-inciále *Gelbhaar* készletéből valók.⁴⁵ Felhasználták benne *Bonenberger*nek azt a P-inciáléját is, amely egy 1609-ben megjelent nyomtatványában látható.⁴⁶ A már ott is kopott állapotban levő inciálét e kilenc évvel későbbi kiadványban még kopottabb formában látjuk viszont.

A következő nyomdaváltozás megint egybeesik az uralkodóváltozással, amit talán *Pázmány* személyén keresztül a *Bethlen* Gábor-féle nemzeti felkelés eseményeivel lehetne összefüggésbe hozni. Az 1619-ben, II. *Ferdinánd* által a majnai Frankfurtban approbált törvénykiadványunk⁴⁷ már nem *Gelbhaar*nál, nem is valahol másutt Bécsben, hanem — amint *Szabó* Károly is sejtette — Pozsonyban jelent meg, a *Pázmány* Péter fennhatósága alá tartozó érseki nyomdában. Az artikulások szövegbetűje, a bevezető rész betűtípusa és a kurzivák jellegzetesen pozsonyiak.⁴⁸ Ha figyelembe vesszük, hogy *Pázmány*nak milyen döntő szerepe volt II. *Ferdinánd* trónra juttatásában, nem tarthatjuk lehetetlennek, hogy éppen ő ajánlotta fel a nyomdáját az ország új törvénycikkeinek kiadására. Sorozatunkban ez az egyetlen nyomtatvány, amely Magyarország területén jelent meg.

Következő darabunk, amely az 1622-i soproni országgyűlés törvénycikkeit tartalmazza,⁴⁹ ismét *Gelbhaar* munkája. Annyira hasonlít a kiállítása az 1618. évihez, hogy a nyomdász azonosságában nem kételkedhetünk. Ugyanez a helyzet az 1625-ös soproni országgyűlésen hozott törvények kiadásával is.⁵⁰ *Gelbhaar* ekkor már udvari nyomdász volt, 1624-ben kapta meg ezt a címet, az 1630-as kiadványánál⁵¹ tehát nem is gondolhattunk más nyomdára, mint a magyar kancelláriának eddig is eredményesen dolgozó *Gelbhaar*-féle műhelyre. Igaz, hogy nyomtatványunknak mind a három fő betűtípusa eltért *Gelbhaar* megelőző törvénykiadványainak típusaitól, de a fő szövegtípus megegyezett az elődjénél, *Bonenberg*nél megjelent 1613. évi országgyűlési törvénycikknek fő szövegbetűjével. A kiadvány apró kurzíváit már egy *Gelbhaar*-féle nyomtatványban ismertük fel.⁵²

Az 1634—35. évi és az 1637—38. évi törvénycikk⁵³ betűtípusai és inciáléi merőben eltérnek az eddig Bécsben megjelent artikulások kiállításától. Amint *Jenei* Ferenc megállapította,⁵⁴ ezek a nyomtatványok *Ferenczffy* Lőrinc bécsi nyomdájából valók. *Ferenczffy* Lőrinc nevezetes személy volt a maga korában és a mi törvénykiadványaink szempontjából is figyelemre méltó. Harminc évig működött a magyar királyi kancelláriánál, mint királyi titkár (*secretarius Hungaricus*), idősebb korában császári és királyi tanácsosi rangot is nyert (*caesareus regiusque consiliarius*). A magyar országgyűlési törvénycikkeket ő ellenjegyezte. Kaligrafikus aláírásával több artikulus-példányban találkoztunk. Ezeknek a fontos okmányoknak hosszú időn át ő volt a sajtó alá rendezője,⁵⁵ 1634-ben pedig a nyomtatás gondozását is magára vállalta. *Jenei* szerint a *Ferenczffy*-nyomdát 1633-tól kezdve valószínűleg *Matthäus Formica* gazdolta és nagyon lehetséges, hogy *Formica* annak irányításával segédjét, *Matthäus Cosmeroviust*, a későbbi híres udvari nyomdászt bízta meg. Az 1634. évi törvénykiadványról maga *Ferenczffy* írja egy levelében, hogy ő nyomtatta ki. Az 1637—38. évi artikulusról a betűtípusok és a nyomdai kiállítás azonossága mutatja, hogy ugyancsak az ő nyomdájából való. Mindkét nyomtatvány három betűtípusa megegyezik egy olyan kiadvány típusaival, amely *Jenei* megállapítása szerint *Ferenczffy* betűivel készült.⁵⁶

Az 1646—47. évi országgyűlés törvénycikkei⁵⁷ ismét más nyomdában készül-

tek. Ismeretes, hogy a *Ferenczffy*-féle nyomda 1638 után már nem működött, felszerelését 1640-ben *Lippay* György érsek vette meg a pozsonyi érseki nyomda számára.⁵⁸ Maga *Ferenczffy* is hamarosan meghalt. A tipológiai vizsgálat tanúsága szerint ez az országgyűlési kiadvány Matthäus *Cosmerovius* műhelyében jelent meg.⁵⁹ Ez a tény megerősíteni látszik *Jenei* említett feltevését, amely szerint *Ferenczffy* nyomdáját *Cosmerovius* irányította. Az új királyi titkár, *Orosy* György e szerint nem keresett új nyomdászt, hanem a már régen kipróbált kitűnő mesterre bízta a magyar törvénycikkek kiadásának gondját, aki ezt a kiadványt már saját műhelyében állította elő. A lengyel származású *Cosmerovius* a maga idejében Bécs első nyomdása volt. Matthäus *Formica* halála után feleségül vette ennek özvegyét és a *Formica*-nyomda vezetését is ő vette át. Kiváló szakember volt, úgyhogy *Gelbhaar* halála után, 1649-ben őt nevezték ki udvari könyvnyomtatóvá.⁶⁰ Megállapítottuk, hogy az 1649., az 1655., az 1659. és az 1662. évi törvénycikkeinket⁶¹ is mind ő adta ki.⁶² Az 1655. évi kiadványról meg kell emlétenünk, hogy ebből kétféle változatot fedeztünk fel. *Cosmerovius* halála után az 1681.⁶³ és az 1687–88. évi artikulusok⁶⁴ kiadását szintén az udvari nyomdára bízta a magyar kancellária. 1681-ben Matthäus *Cosmerovius* fia, Johann Christoph, 1688-ban pedig a fiatalon elhunyt örökös édesanyja, Matthäus *Cosmerovius* második felesége, Susanna Christina gondoskodik az országgyűlési iratok kiadásáról. A megelőző artikulus-kiadásokkal való egyezéseken kívül a nyomdai kiállítás itt levő újabb elemei is egyeznek az udvari nyomda impresszummal ellátott nyomtatványaiában levő jellegzetes készlettel. Így az 1681. évi törvénycikkek élén álló kétfejú sasos fejléc megtalálható Franz Joseph *Ruck: Virtus Coronata Divi Mauriti* c., 1700-ban megjelent művében,⁶⁵ az 1687–88. évi artikulusok fejléce pedig azonkívül, hogy azonos az előbbivel, a bal felső sarokban már ugyanazt a kopást mutatja, mint a *Cosmerovius*-nyomda egy 1690-ben megjelent impresszumos nyomtatványában levő fejléc (Johannes Horatius *Bortolotti: Spiritus mundi bellici*⁶⁶).

Az elmondottakban ismertetett huszonhét országgyűlési kiadvány közül tehát tíz Prágában, tizenhat Bécsben és egyedül az 1619. évi artikulusok szövege jelent meg Magyarországon, Pozsonyban. Az utolsó az 1687–88. évi országgyűlés végzéseit adta közre. A török győzelmes kiűzetése után *I. Lipót* császár hatalma tetőpontján érezte magát és nem hívott össze több országgyűlést. A *Rákóczi*-féle szabadságharc alatt már a felkelők szavára gyűlnek össze a szabadság ügyéhez hűséges rendek, és a királytól függetlenül hoznak törvényeket az ország számára. Az 1708. évi ún. labanc országgyűlés után közvetlenül nem jelent meg törvénykiadvány. Ezután már csak *III. Károly* szentesít újabb törvényeket. Ez azonban már nem tartozik a régi magyar irodalom korába.

A fent tárgyalt országgyűlési törvénycikkek bibliográfiai adatainak a meghatározása azért érdekes számunkra, mert külföldi megjelenési helyükből is kitűnik, milyen fontosnak tartotta a császári udvar és az ott székelő titkos tanács a magyar országgyűlések végzéseinek kézben tartását. A bécsi udvari levéltárakban végzett kutatások eredményeinek közzététele óta⁶⁷ ma már nem titok, hogy a magyar törvénycikkeket rendszeresen a császár titkos tanácsa elé terjesztették, amely azokat politikai céljaihoz képest kisebb-nagyobb módosításoknak vetette alá. Ez történt az 1597., 1598., 1599., 1602. és 1603. évi törvényeknél. A módosítások technikai lebonyolítását a királyi titkárnak kellett végrehajtania a törvénykönyvek szövegén. Ezeket az alkotmány sértő mesterkedéseket a magyar

rendek természetesen észrevették és a következő országgyűléseken hevesen tiltakoztak is ellenük. Az uralkodó képviselőjének megnyugtató válaszai ellenére a titkos tanács továbbra sem hagyta abba jogtalan hamisításait, amelyeknek a megkoronázása 1604-ben következett be, mikor is egy olyan paragrafust iktattak be az országgyűlésen hozott törvénycikkek után, amely már teljes egészében az udvarban született. Ez volt a hírhedt 22. artikulus, amelyben az uralkodó a vallásszabadság ügyének országgyűlésen való tárgyalását a legfenyegetőbb módon eltiltotta. Amint *Károlyi Árpád* megállapította, ezt a törvénycikket *Rudolf* császár akkori helyettesének, *Mátyás* főhercegnek, a későbbi *II. Mátyás* királynak az óhajára iktatták be az országgyűlésen hozott törvénycikkek sorába, és azt a titkos tanács nyomatékos utasítására az akkori magyar királyi titkár, *Himmelreich* Tibor fogalmazta meg. Köztudomású, hogy ennek a jogtalanul beiktatott törvénycikkeknek a hatására indult meg a *Bocskai*-féle felkelés. Ezeknek a történelmi tényeknek az ismeretében nem csodálkozhatunk azon, hogy miért nem nyomtatták Magyarországon törvénycikkeinket, hanem inkább az ellenkezőjét kérdezhetnők: hogyan merete volna az udvar ezeket a sokszor meghamisított törvénycikkeket valamelyik magyarországi nyomdába küldeni kinyomtatás végett? A császár titkos tanácsa kínosan ügyelt arra, hogy a valószínűleg általa kiválasztott, jól kipróbált, majdnem miniszteri hatalommal rendelkező királyi titkár az udvar székhelyén működő és a legfelsőbb körök bizalmát élvező, lehetőleg udvari nyomdára bízva ezeket a fontos közjogi okmányokat.

Jegyzetek

1. *Szabó Károly: Régi Magyar Könyvtár.* 1—3. köt. (A 3. köt. társszerzője *Hellebrant Árpád*.) Bp. 1879—1898. (A továbbiakban: RMK.)
2. A huszonhétből huszonhat eredetiben, egy pedig (az 1604. évi törvénycikkek) xerox-másolatban van meg az OSZK-ban.
3. RMK II. 395.
4. RMK II. 1630.
5. *Magyar országgyűlési törvényzárkék a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárában.* = *Magy. Könyvszle.* 1896. 68. l.
6. *Adalékok Szabó Károly Régi Magyar Könyvtár c. munkájának I—II. kötetéhez.* Bp. 1912.
7. RMK III. 2233, RMK II. 1500, 1610 és 1611.
8. *Zwo warhafftige neue Zeitung.* (RMK II. 249.)
9. *Vö. Gulyás Pál: A könyvnyomtatás Magyarországon a XV. és XVI. században.* Bp. 1931. 229. l. *Füz József: A magyar könyv története 1711-ig.* Bp. 1959. 109. l. *Gulyás Pál: A könyv sorsa Magyarországon.* Bp. 1961. 2. rész, 87. l.
10. *Vö. Iványi Béla—Gárdonyi Albert—Czakó Elemér: A Királyi Magyar Egyetemi Nyomda története. 1577—1927.* Bp. (1927.) 32. l.
11. *Gulyás: A könyv sorsa...* 2. rész, 149. l.
12. E kiadványok OSZK-példányainak jelzetei: RMK III. 847a, 871b, 895a, 914a, 932a, 941, 971a, 986, 1000a, 1010 (hasonmás). Az a-, ill. b-indexes nyomtatványok bibliográfiai leírásait ld. *Horváth Ignác* idézett cikkében, valamint *Sztripszky i. m.*
13. RMK III. 1053.
14. RMK III. 895a, 914a, 932a és 971a.
15. *Vö. Briquet, C. M.: Les filigranes.* Paris 1907. A 15.914—15.964. sz. ábrák a 4. kötetben és az ezekre vonatkozó szöveg uo., a 801—804. lapon.
16. *Vö. Briquet i. m.,* 2319—2327. sz. ábrák az 1. kötetben és az ezekre vonatkozó szöveg uo., a 177. lapon. Ld. még: *Eineder, Georg: The ancient paper-mills of the former Austro-*

- Hungarian Empire and their watermarks.* Hilversum 1960., a 405—409., az 1676. és 1679. sz. ábrák a 121., ill. a 433. táblán és az ezekre vonatkozó dokumentáció a XV., ill. az LII. lapon. Ld. még: *Heawood, Edward: Watermarks mainly of the 17th and 18th centuries.* Hilversum 1950., 3941. sz. ábra (az 521. táblán) és a vonatkozó szöveg a 151. lapon.
17. *RMK* III. 932a.
 18. Ld. *Eineder i. m.* 127. l.
 19. *Knihopis českých a slovenských tisku. Red. Zdeněk Tobolka. Díl 2. Čast 1. V Praze 1939.* 56. skk. l.
 20. *Volf, Josef: Geschichte des Buchdrucks in Böhmen und Mähren bis 1848.* Weimar 1928. 40. skk. l.
 21. *RMK* III. 847a.
 22. Az OSZK-ban levő példány jelzete: Ant. 896. (16. lap).
 23. Jelzetük: Ant. 1652 és Ant. 2232.
 24. *RMK* III. 895a.
 25. Ant. 4666.
 26. Ant. 2890.
 27. Ant. 896.
 28. App. H. 641.
 29. *RMK* III. 1022.
 30. *RMK* III. 871b.
 31. *RMK* III. 981/2. péld., „B”-variáns.
 32. *RMK* III. 663.
 33. Ant. 2442.
 34. Ant. 2442, Ant. 7218 (138. és 228. lap).
 35. *RMK* III. 1053.
 36. *RMK* III. 1071.
 37. *RMK* III. 1121.
 38. *RMK* III. 1071.
 39. *RMK* III. 1121.
 40. *RMK* III. 1070.
 41. *RMK* III. 1119.
 42. *RMK* III. 1121, 1212, 1208.
 43. *Mayer, Anton: Wiens Buchdrucker-Geschichte. 1482—1882. Wien 1883—1887. I. Band.* 200. l.
 44. *RMK* III. 1208.
 45. *RMK* III. 1321.
 46. *RMK* III. 1071.
 47. *RMK* II. 395.
 48. Vö. *RMK* II. 348 és 349.
 49. *RMK* III. 1346.
 50. *RMK* III. 1368.
 51. *RMK* III. 1449.
 52. *RMK* III. 1321.
 53. *RMK* III. 1509 és 1536.
 54. *Ferenczffy Lőrinc nyomdájának történetéhez. = Magy. Könyvszle. 1961. 297—308. I. (közelebről a 304. lapon).*
 55. *Szülőgyi Loránd: A királyi secretariusok intézménye és az újkori magyar állam. Emlékkönyv Domanovszky Sándor születése hatvanadik fordulójának ünnepére. Bp. 1937. 547. I. (főleg 558. l.).*
 56. *RMK* III. 1474.
 57. *RMK* III. 1675.
 58. Ld. *Jenei i. m.*, 300. l.
 59. A szövegtípust illetőleg ld. az *RMK* III. 1661. sz. művet, az iniciálékát illetőleg pedig az *RMK* III. 2195-öt.
 60. Ld. *Mayer i. m.*, I. Band, 232. és 231. l.
 61. *RMK* III. 1717, 1927, 2049, 2158.
 62. A betűtípusok és az iniciálék egyezését az *RMK* III. 1675-ön kívül a következő kiadványok igazolják: *RMK* III. 1647, 1660, 1794, 2195, 4762.
 63. *Sztripszky* II. 182. (Jelzete az OSZK-ban: *RMK* III. 3159b.)
 64. *RMK* III. 3431.

65. Jelzete: *RMK* III. 1498 (koll. 60.).

66. Jelzete: *RMK* III. 1498 (koll. 51.).

67. *Károlyi Árpád: A huszonkettedik artikulus.* (Az 1604: XXII. törvénycikk.) (Különnyomat a *Budapesti Szemle* 1889. májusi füzetéből.) Bp. 1889. + *Magyar országgyűlési emlékek.* Szerk. *Fraknói Vilmos* és *Károlyi Árpád.* 10. köt. (1602—1604.) Bp. 1890. (*Monumenta Hungariae Historica.* III. osztály.)

Ungarische Gesetzesausgaben aus den Jahren 1598—1688

(VERBESSERUNGEN UND ERGÄNZUNGEN ZU DEM II. UND III. BAND
DER BIBLIOGRAPHIE VON KÁROLY SZABÓ „RÉGI MAGYAR
KÖNYVTÁR” [ALTE UNGARISCHE BIBLIOTHEK])

J. FAZAKAS

Der vorliegende Beitrag ermittelt neue Feststellungen zu den bisherigen bibliographischen Beschreibungen der amtlichen parlamentarischen Gesetzsammlungen in dem ehemaligen ungarischen Königreich. Die Texte der Gesetze wurden eine zeitlang ohne Titelblatt und Kolophon herausgegeben und demzufolge existierten bisher nur Vermutungen über die wahrscheinlichen Druckorte und Druckereien. Die vorliegende Studie bringt Beweise dafür, wie oft diese Vermutungen irreführend oder mindestens lückenhaft waren. Durch die eingehenden und vergleichenden Untersuchungen der Buchstabentype, Initialien und Wasserzeichen der angewandten Papiere konnte festgestellt werden, dass die ersten zehn Ausgaben in Prag, die Gesetzartikel vom Jahre 1619 in Pressburg, die übrigen 16 Ausgaben in Wien gedruckt wurden. Sogar die einzelnen Druckereien konnten bestimmt werden. Es wurde auch klaggestellt, dass diese staatsrechtlich so wichtigen Dokumente in jedem Fall dem kaiserlichen Hof ergebenen und verlässlichen Druckereien anvertraut wurden. Es ist bekannt, dass die ungarischen Gesetze regelmässig dem kaiserlichen Geheimrat vorgelegt wurden, wo sie jenach den aktuellen politischen Zielen mehr oder weniger abgeändert wurden. Das war der Fall bei den Gesetzen der Jahre 1597, 1598, 1599, 1602 und 1603. Die ungarischen Landstände enthüllten nachträglich diese verfassungswidrigen Machenschaften und protestierten dagegen heftig im Laufe der nächsten Landtagsitzungen. Trotz den Beruhigungen des kaiserlichen Vertreters liess der Geheimrat mit den Fälschungen nicht nach. Der schlimmste Fall ergab sich im Jahre 1604, als ein völlig im Hofe erdachter Paragraph, der den Willen der Landstände diametral durchkreuzte, den neu verfassten ungarischen Gesetzartikeln hinzugefügt wurde. Bekanntlich führte dieser berüchtigte Paragraph zu dem Aufstand von Bocskai. Die zielbewusste Auswahl der für die Herstellung der ungarischen Gesetzesausgaben bestimmten Druckereien ist also ein Beweis unter anderen für die konsequent geleitete Geheimintrigue des kaiserlichen Hofes. Es ist also kein Zufall, dass nur eine einzige Ausgabe aus der Gesamtzahl von 27 in Ungarn hergestellt wurde.